

DOI: <https://doi.org/10.36719/2707-1146/26/12-16>

Akif Əyyub oğlu Salehov

V.Axundov adına Elmi Tədqiqat Tibbi Profilaktika İnstitutu
tibb elmləri doktoru
akif.salehov@mail.ru

Marina Rüstəm qızı İsmayıl

V.Axundov adına Elmi Tədqiqat Tibbi Profilaktika İnstitutu
dissertant
marina.ismayil@gmail.com

AZƏRBAYCANDA ƏHALİNİN DƏRİ LEYŞMANIOZU İLƏ XƏSTƏLƏNMƏ DİNAMİKASI

Xülasə

Azərbaycanda 1987-ci ilə qədər dəri leyşmaniozunun ocaqları Gəncə və Bərdə şəhərlərində aşkar edilmişdir. Lakin 1987-ci ildən bu günə kimi dəri leyşmaniozu Respublikanın müxtəlif regionlarında yerləşən 38 şəhər və rayonlarda rast gəlməmişdir. 1989-cu ildən 2022-ci ilə qədər Respublikada 1753 dəri leyşmaniozu xəstəsi aşkar edilmişdir. Ən çox xəstə Kür-Araz düzənliyində ($88,7 \pm 0,76\%$) ən az isə Orta-Araz vilayətində ($0,06 \pm 0,06\%$) qeydə alınmışdır.

Kənd əhalisi arasında ($79,78 \pm 0,96\%$) dəri leyşmaniozu şəhər əhalisindən ($20,22 \pm 0,96\%$) 3 dəfə çox rast gəlir.

Müşahidə aparılan 4 rayonda 10 növ miğmiğa aşkar edilmişdir.

Açar sözlər: *dəri leyşmaniozu, miğmiğalar, epidemiologiya, profilaktika, parazitologiya*

Akif Ayyup Salehov

V.Akhundov Scientific Research Medical Prophylactic Institute
doctor of medicine
akif.salehov@mail.ru

Marina Rustam Ismayil

V.Akhundov Scientific Research Medical Prophylactic Institute
dissertation student
marina.ismayil@gmail.com

Dynamics of morbidity of the population with cutaneous leishmaniasis in Azerbaijan

Abstract

Until 1987, foci of cutaneous leishmaniasis were found in the cities of Ganja and Barda. From 1987 to the present day, cutaneous leishmaniasis has been registered in more than 38 districts and cities located in different regions of the Republic.

From 1989 to 2022, 1753 patients were identified among the population in the Republic. Most patients were registered in the Kura-Araks lowland ($88.7 \pm 0.76\%$), least of all in the Middle-Araks region ($0.06 \pm 0.06\%$).

Among people living in rural areas, cutaneous leishmaniasis was detected 3 times more ($79.78 \pm 0.96\%$) than in people ($20.22 \pm 0.96\%$) living in cities. In 4 districts, 10 species of mosquitoes were identified.

Keywords: *cutaneous leishmaniasis, mosquitoes, epidemiology, prevention, parasitology*

Giriş

Dəri leyşmaniozunun törədicişinin 1895-ci ildə P.F.Borovski tərəfindən aşkar edilərək, onun Protozoolara aid edilməsindən bu günə kimi Dünyanın bir sıra ölkələrində bu xəstəliyin müxtəlif aspektləri öyrənilmişdir və öyrənilməkdədir.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində Avropa və Asiya qitələri ölkələrində dəri leyşmaniozunun törədicişinin 5 növü: *L.infantum*, *L.tropica*, *L.major*, *L.aethiopica* və *L.donovani* aşkar edilmişdir.

Dünyanın bir sıra regionları kimi Azərbaycan Respublikasının ərazisində dəri leyşmaniozuna görə endemikdir. 1987-ci ilə qədər bu xəstəliyin ocaqları əsasən Gəncə və Bərdə şəhərlərində aşkar edilmişdir. Bərdə şəhərində 1933-cü ildə 38 xəstə, 1941-ci ildə 50 xəstə, 1936-1937-ci illərdə 85 xəstə, 1951-ci ildə 4943 nəfərin müayinəsi zamanı isə 588 xəstə aşkar edilmişdir (Najafov, 1953: 21; Najafov, 1969: 28).

Azərbaycanda Dəri leyşmaniozunun iki növü: Antropanoz dəri leyşmaniozunun törədicişisi *L.tropica* və zoonoz dəri leyşmanioz törədicişisi *L.major* aşkar edilmişdir. *L.tropica*-da infeksiya mənbəyi əsasən insanlar, *L.major*-da isə *R.optinues*-dur. Bununla yanaşı Respublika ərazisində visseral leyşmaniozun törədicişisi *L.infantum* da aşkar edilmirdir ki, onun da dəri leyşmani özü törətməsi ehtimalı vardır. Bununla yanaşı dəri leyşmaniozunun keçiricilərinə və onlarla mübarizə tədbirlərinə dair də tədqiqatlar aparılmışdır (Qadjişbekova, 1985: 49-50).

Keçən əsrin 60-cı illərində bu ocaqlarda dəri leyşmaniozu praktik ləğv edilmişdir və 1987-ci ilə qədər Respublikada bu xəstəlik insanlar arasında aşkar edilməmişdir (Baqirov, Abdullayev, Mahmudova, 2001: 48-51; Nadjafov, 1953: 21; Nadjafov, 1969: 28).

Visseral leyşmaniozun geniş yayıldığı və əvvəllər dəri leyşmaniozunun aşkar edilmədiyi Göyçay rayonunda 1987-ci ildə dəri leyşmaniozunun epidemik alovlanması baş vermiş və il ərzində 5 yaşayış məntəqəsində 46 xəstə aşkar edilmişdir.

Bir il sonra qonşu Ağdaş rayonunda, sonra Ucar və İsmayilli rayonlarında da əhali arasında dəri leyşmaniozu aşkar edilməyə başlamışdır (Baqirov, Abdullayev, Mahmudova, 2001: 48-51; Hacıbəyova, Əliyeva, Hüseynova, 2018: 105-107; Hacıbəyova, Hüseynova, Namazov, Abseyanova, İbrahimova, 2018: 124-128; Fərəməzov, Əliyeva, Məmmədova, 1996: 27-28; Baqirov, Faramazov, Abdullayev, Mamedova, 2002: 88-92; Borba s leishmaniozom, 2010; Manual on case management and surveillance of the leishmaniasis in the WHO European Region, 2018: 1-13; Qasanzadə, Faramazov, Şalmiyev, Mamedova, Nemchinova, 1987: 60-62; Hajibeyova, Huseynova, İsmayilova, 2022: 551-52).

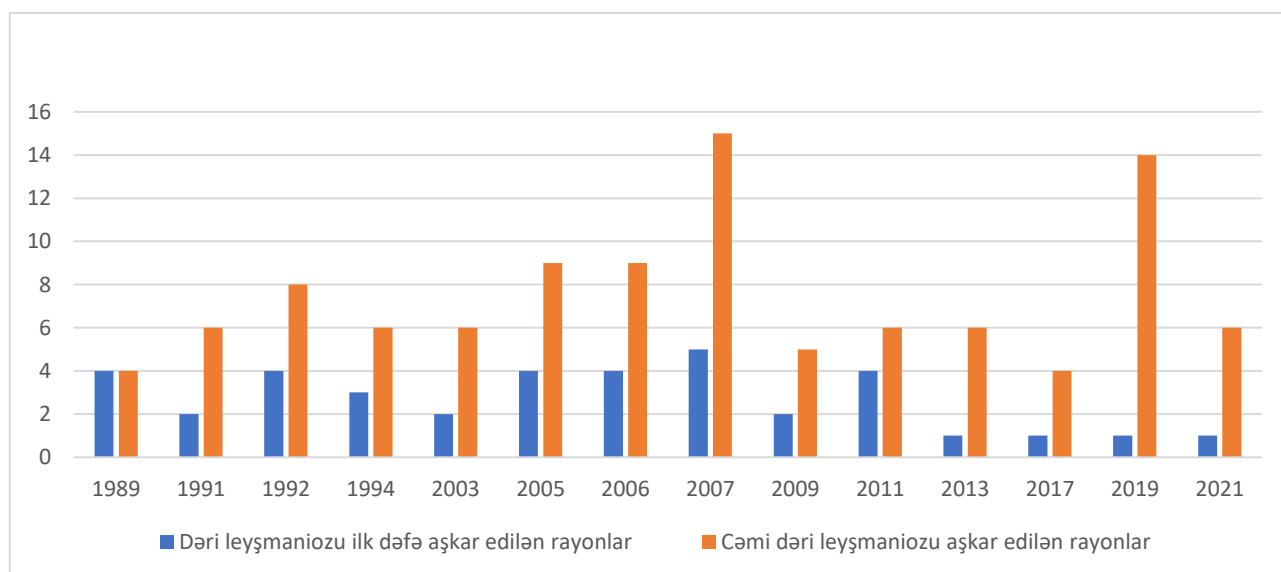
1997-ci ilə qədər bu 3 rayonda (Göyçay, Ağdaş, Ucar) dəri leyşmaniozu əhali arasında dinamik olaraq aşkar edilmişdir. İsmayilli rayonunda isə xəstələr fasilələr və az miqdarda olmaqla aşkar edilmişdir. Bu müddət ərzində 3 şəhər və 10 rayonda 1340 dəri leyşmaniozu xəstəsi aşkar edilmişdir ki, buda Respublikada 2022-ci ilə qədər aşkar edilən xəstələrin $76.31 \pm 1.02\%$ -ni təşkil edir. 1998-ci ildən 2022-ci ilə qədər əhali arasında $413 (23,59 \pm 1,01\%)$ dəri leyşmaniozu xəstəsi aşkar edilmişdir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1
Respublikanın müxtəlif regionlarında əhali arasında
dəri leyşmaniozunun illər üzrə aşkar edilməsi

İllər	Regionlar üzrə aşkar edilən xəstələr					Cəmi
	Orta-Araz vilayəti	Kiçik Qafqaz vilayəti	Böyük Qafqaz vilayəti	Kür-Araz vilayəti	Lənkəran vilayəti	
1989			4	41		45
1990			1	187		188
1991			4	289		293
1992	1		10	178		189
1993			4	181		185
1994		1	2	143		146
1995			2	78		80
1996				118		118
1997		1	5	90		96

1998				19		19
1999				11		11
2000			1	9		10
2001				6		6
2002			4	3		7
2003		1	2	4		7
2004			9	5		14
2005			5	9	1	15
2006		1	7	9		17
2007		1	10	10	1	22
2008		1	7	5	1	14
2009			1	6	1	8
2010		1	3	5		9
2011		1	4	25		30
2012			5	13		18
2013			19	14		33
2014			4	11		15
2015			7	11		18
2016		3	13	17	2	35
2017			6	4		10
2018			8	8		16
2019		3	21	19		43
2020			5	18		23
2021			3	4		7
2022			2	4		6
	1 0,06±0,06%	14 0,80±0,21%	178 10,20±0,72%	1554 88.7±0,76%	6 0,34±0,14	1753

Göründüyü kimi son 25 ildə xəstəliyin sayı 3.3 dəfə azalmışdır. Buna baxmayaraq dəri leyşmaniozunun yayılma arealı 2 dəfə artaraq 4 şəhər və 21 rayonu əhatə etmişdir. 1995-2002-ci illər ərzində dəri leyşmaniozu bu xəstəliyin əvvəllər rast gəlmədiyi rayonlarda aşkar edilmişdir. (Şəkil 1)

Şəkil 1. Dəri leyşmaniozu aşkar edilən rayonların illər üzrə sayı

Lakin 2003-cü ildən 2020-ci ilə qədər dəri leyşmaniozu əvvəl bu xəstəlik olmayan 25 rayonda qeyd edilmişdir.

Respublikada 1997-ci ildən 2010-cu ilə qədər dəri leyşmaniozu ildən ilə azalsada, 2011-ci ildən bu günə kimi xəstəlik sayında dinamik olaraq azalma müşahidə edilmir.

Regionlar üzrə dəri leyşmaniozunun yayılması bir-birindən fərqlənir. Xəstələr ən çox Kür-Araz düzənliyində ($88,7 \pm 0,76\%$), sonra Böyük Qafqaz ($10,2 \pm 0,72\%$) və Kiçik Qafqaz ($0,80 \pm 0,21\%$) vilayətlərində, ən az isə Lənkəran vilayəti ($0,34 \pm 0,14\%$) və Orta-Araz vilayətində ($0,06 \pm 0,06\%$) aşkar edilmişdir.

Nəticə

Dəri leyşmaniozu kişilər ($53,25 \pm 1,19\%$) arasında qadınlara ($46,75 \pm 1,19\%$; $P > 0,05$) nisbətən çox rast gəlinir.

Dəri leyşmaniozu kənd yerlərində yaşayan insanlar ($79,78 \pm 0,96\%$) arasında şəhərdə yaşayanlara ($20,22 \pm 0,96\%$; $P < 0,001$) nisbətən 3 dəfə çox aşkar edilir.

($50,63 \pm 1,19\%$) və böyükklərdə ($49,37 \pm 1,19\%$; $P > 0,05$) dəri leyşmaniozu təqribən eyni səviyyədə rast gəlinir.

Uşaqlar arasında ən yüksək yoluxma 5-13 yaşda ($38,58 \pm 1,16\%$), sonra 1-4 yaşlı uşaqlarda ($32,51 \pm 1,12\%$), nisbətən az 14-17 yaşlı uşaqlarda ($20,47 \pm 0,96\%$), ən az isə 0-1 yaşlı uşaqlarda ($8,44 \pm 0,66$) rast gəlinir.

Bundan başqa epidemik prosesi təhlil etmək üçün son 3 ildə dəri leyşmaniozu aşkar edilən 4 rayonda xəstəlik keçiriciləri olaraq mığmığaların faunası öyrənilmişdir ki, nəticələri Cədvəl 2-də öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi bu 4 rayonda cəmi 10 növ mığmığa aşkar edilmişdir, onlardan 7 növ Göyçay rayonunda, 10 növ Ağdaş rayonunda, 7 növ Bərdə rayonunda, 5 növ isə Şəki rayonunda aşkar edilmişdir (Nadjafov, 1969: 28; Qadjibekova, 1986: 21).

Göyçay rayonunda dominant növlər *ph. papatasi*, *ph. sergentii*, *ph. kandelakii*, Ağdaş rayonunda dominant növlər *ph. papatasi*, *ph. sergentii*, *ph. kandelakii*, Bərdə rayonunda - *ph. sergentii*, Şəki rayonunda - *ph. sergentii* olmuşdur.

Göründüyü kimi bu rayonlarda xəstəlik keçiriciləri mığmığalar yüksək miqdarda aşkar edilmiş və ayrı-ayrı rayonlarda dominant növlər fərqlənmişdir.

Cədvəl 2

Leyşmanioz ocaqlarında mığmığaların faunasının göstəriciləri

Rayonlar və mığmığaların faunası				
Göyçay rayonu		Ağdaş rayonu	Bərdə rayonu	Şəki rayonu
1.	<i>ph. papatasi</i>	<i>ph. papatasi</i>	<i>ph. papatasi</i>	<i>ph. papatasi</i>
2.	<i>ph. sergentii</i>	<i>ph. sergentii</i>	<i>ph. sergentii</i>	<i>ph. sergentii</i>
3.	<i>ph. caucasicus</i>	<i>ph. caucasicus</i>	<i>ph. caucasicus</i>	<i>ph. kandelakii</i>
4.	<i>ph. kandelakii</i>	<i>ph. kandelakii</i>	<i>ph. kandelakii</i>	<i>ph. tobbi</i>
5.	<i>ph. transcaucasicus</i>	<i>ph. transcaucasicus</i>	<i>ph. transcaucasicus</i>	<i>ph. chinensis</i>
6.	<i>ph. tobbi</i>	<i>ph. tobbi</i>	<i>ph. tobbi</i>	
7.	<i>ph. chinensis</i>	<i>ph. chinensis</i>	<i>ph. chinensis</i>	
8.		<i>ph. major</i>		
9.		<i>ph. mongolensis</i>		
10.		<i>ph. alexandri</i>		

Ədəbiyyat

1. Nadjafov, A. (1953). "Karakteristika endemicheskogo ochaqa kojnoqo leishmanioza v Azerbaidjanskoi SSR i razrabotka meropriyatiy po yeqo ozdorovleniyu" Avtorskaya dissertatsiya kandidata meditsinskih nauk. Moskva, 21 c.
2. Nadjafov, A. (1969). "Leishmanioz v Azerbaidjanskoi SSR (epidemiologiya, perenostchiki i meri borbi) Avtorskaya dissertatsiya doktora meditsinskih nauk, Baku, 28 s.
3. Qadjibekova, E. (1985). "İzuchenie deystviya malationa na moskitov". Meditsinskaya parazitologiya i parazitarnie bolezni, Moskva 1985, №4, s. 49-50
4. Baqirov, Q., Abdullayev, Kh., Mahmudova, Sh. (2001). "Osobennosti rasprostraneniya kojnoqo leishmanioza po rayonam Shirvanskoi ravnini" XXI əsrdə klinik mikrobiologiyanın aktual problemləri mövzusunda Respublika Elmi-Praktik konfransının məcmuəsi, Bakı, s.48-51
5. Hacıbəyova, E., Əliyeva, N., Hüseynova, F. (2018). "Azərbaycanın Bərdə rayonunda Leyşmaniozların epidemiologiyasına dair", Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi V.Axundov adına ET Tibbi profilaktika İnstitutunun elmi əsərləri. XI cild, Bakı, s.103-107
6. Hacıbəyova, E., Hüseynova, F., Namazov, N., Abseyanova, Z., İbrahimova, S. (2018). "Azərbaycanın Bərdə rayonunda mığmığaların faunası və ekologiyasına dair" V.Axundov adına ET Tibbi profilaktika İnstitutunun elmi əsərləri. XI cild, Bakı, s.124-128
7. Fərəməzov, Z., Əliyeva, X., Məmmədova, F. (1996). "Azərbaycan Respublikasında leyşmaniozların yayılma arealı və xəstəliklərin 2000-ci ilə qədər dövr üçün vəziyyətinin proqnozlaşdırılması. "Milli Elmi Tədqiqat Tibbi Profilaktika İnstitutu, 1994-1995-ci illərdə aparılmış elmi tədqiqatların nəticələrinə həsr edilmiş yekun Elmi-Praktik konfransın materialları. Bakı, s. 27-28
8. Baqirov, Q., Faramazov, Z., Abdullayev, Kh., Mamedova, M. (2002). "Dinamika kojnoqo leishmanioza v rayonah Shirvanskoi ravnini s 1987 po 2001 qodi." V.Axundov adına MET Tibbi Profilaktika İnstitutunun 80 illik yubileyinə həsr olunmuş Elmi-Konfrans materiallarının məcmuəsi Bakı, s.88-92
9. Borba s leishmaniozom. (2010). Doklad na zasedanii komiteta ekspertov VOZ po borbe s leishmaniozom. Jeneva, 22-26 marta.
10. Manual on case management and surveillance of the leishmaniasis in the WHO European Region. (2018). WHO, 1-13.
11. Qasanzade, Q., Faramazov, Z., Shalmiyev, Q., Mamedova, M., Nemchinova, L. (1987). "Rezultati seroloqicheskogo obsledovaniya v ozdorovlennom ochaqe antroponoznoqo kojnoqo leishmanioza (q.Kirovobad Azerbaidjanskoy SSR) Meditsinskaya parazitologiya, №1, s. 60-62.
12. Hajibeyova, E., Huseynova, F., İsmayilova, E. (2022). "On species compositions of sandfly in the Aghdash region of Azerbaijan". II International Conference of Global Practice of Multidisciplinary Scientific Studies., July 26-28, Batumi, Georgia, p.51-52.
13. Qadjibekova, E. (1986). "Ekologiya moskitov v ochaqe visseralnoqo leishmanioza i obosnovanie taktiki borbi s nimi" Avtorskaya dissertatsiya kandidata biologicheskux nauk. Baku, 21 s.

Göndərilib: 06.09.2022

Qəbul edilib: 27.10.2022